

NEMZETI FÜGGETLENSÉGÜNK VÉDELMEZÉSE

III. HENRIK ELLEN.

(Az 1890-ik évi hadtörténelmi pályázaton megdícsért pályamunka.)

Egy rajz melléklettel.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Azon másfél évszázad alatt, mely a honfoglalás kezdetétől Sz. István haláláig terjed, mindössze kétszer indított a német birodalom hazánk ellen támadó hadjáratot s mind a kétszer sikertelenül. Az elsőnek, mely mindjárt Árpád halála után, 907-ben történt, az volt a célja, hogy az ifjú magyar állam egyetlen iszonyú csapással megsemmisíttessék s az Európa közepére betolakodott szilaj, pogány magyarság egyszer s mindenkorra megtöressék, mint a hogy Nagy Károly megtörte száz évvel előbb az avarokat. Azonban a magyarok tönkre tették a német hadakat és e diadal után félszázadon át ostromaivá lettek Nyugot-Európának. A második hadjáratnak, melyet II. Konrád 1030-ban Sz. István ellen indított, célja volt a római-német császárság fenhatóságát Magyarországra kiterjeszteni; de a magyarság most is harczkészen állott függetlensége biztosítására és Konrád rövid ideig tartó határszéli küzdelem után kénytelen volt nagy tervéről lemondani.

De a cél nem ejtetett el örökre. Konrád fia, III. Henrik, harmadszor is kísérletet tesz hazánk leigázására és e kísérlet hevesebb és kitartóbb az előbbieknél. Míg 907-ben és 1030-ban csak egyetlen sikertelen hadjáratban nyer kifejezést a hódítás-vágy eszéje, addig III. Henrik korában 13 évig foglalkoznak a németek a magyar kérdéssel s ez idő alatt nyolcz ízben törnek hazánkra a nyugot-római birodalom ellenséges hadai.

A német császárság az egész középkoron át sohasem volt hatalmasabb, külterjileg soha sem volt nagyobb, mint a XI. század közepén. Sem Nagy Ottó, sem Barbarossa Frigyes nem gyakorolt oly döntő befolyást Európa viszonyaira, mint III. Henrik. Birodalma a tulajdonképeni Németország határain túl mindenfelé messzire kiterjeszkedvén, valódi világbirodalomnak nevezhető. Éjszakon a Német- és Balti-tengerig terjedt a határa, délen az osztrák és svájci havasokon át lenyúlt egész Apuliáig, délnyugaton a Rhone melletti Burgunddal a Földközi-tenger képezte a végső vonalat, nyugaton a mai Elzász, Lothringia, Belgium és Hollandia kiegészítő részei voltak, észak-keleten a cseh, morva és lengyel tartományok a császár vazallusai voltak, végre keleten a Morva és Lajta folyó meg Stájerország hegyei képezték a határfalat Magyarország felé.

Ezen óriási birodalom belső szervezetének minden hiányai mellett is oly nagy tehetségű, vallásos, erélyes, lovagias és mindennek fölött dicsvágyó fejedelem alatt, mint III. Henrik, roppant erő kifejtésre volt képes és Európa szomszédos kisebb államait agyonnyomással fenyegette.

Nyugaton Franciaország, keleten pedig Magyarország volt első sorban veszélyeztetve a túlhatalmas szomszédtól. És Henrik vágyakozott is mindkettőt jogara alá hajtani. Házassága poitiersi Ágnessel mintegy bevezetését képezi Franciaország ellen irányuló czélzatainak; a hazánkban Sz. István halála után dúló belviszályok és a trónról elűzött Péter segélykérései pedig kedvező alkalmat nyújtanak neki Magyarország meghódítására. És csakugyan odafejlődtek a viszonyok, hogy Péter másodszeri uralkodása alatt hazánk a középkori államjog értelmében a római-német császárság hűbérállama lett.

E hűbéri viszony azonban csak két évig tartott. Az ifjúi erő-től duzzadó, szilaj magyar nemzet mint orkán zudult fel Péter ellen, ki a királyságot az ország függetlenségének feláldozásával nyerte vissza és elsöpörte a hűbéres trónját, a császári hűbériséggel együtt.

A németek még ma is büszkén emlékeznek vissza ama napokra, midőn ők intézkedtek Fehérvárott Magyarország sorsa fölött. Innen magyarázható meg az a jelenség is, hogy történészeik

nagy előszeretettel foglalkoznak ezen korszakkal és számos önálló munkában örökíték azt meg.¹⁾

Hazai irodalmunkban az e korszakra vonatkozó specialis művek száma igen csekély. Szabó Károly «Péter és Aba» című akadémiai székfoglaló értekezése csak a Vata-féle pogány lázadásig terjed s ez időszakot bő forrástanúlmánynyal és alaposan tárgyalja. A Tudományos Gyűjteményben és más helyeken Péter és Aba korára több régi értekezéssel találkozunk, de ezek a mai történeti irodalom színvonalán alúl állanak, másrészt pedig Henriknek Endre elleni nagy hadjárataira nem is terjeszkednek ki.

Ezek után, úgy hiszszük, nem teljesítünk hálátlan feladatot, ha ezen korszakot főleg a hadi történelem szempontjából vizsgálat tárgyává tesszük. Minden kezdetleges viszonyok mellett is, érdekes kora ez nemzeti múltunknak. Minden belső bajok mellett is erőteljes volt az akkori Magyarország, mely a roppant túlhatalom ellen oly fényes sikerrel védelmezte állami függetlenségét. És habár a kútfők csekély világítása mellett Endre és Béla alakjai nem domborodnak is ki eléggé a kutató szemei előtt: a lezajlott küzdelmek fényes eredményei már magukban véve is eléggé igazolják, hogy ők, kik ez időben hazánk sorsa fölött intézkedtek, méltó helyet foglalnak el a magyar nemzet legnagyobb politikusai és hadvezérei között.

I.

AZ ELSŐ HADJÁRATOK ABA SÁMUEL ALATT.

(1042. 1043.)

Vazul megvakítása és Szár László fiainak száműzetése után az ősi hagyományokhoz ragaszkodó *ellenpárt*, mely Péternek trónörökössé jelölése ellen tiltakozott, elnémíttatott. Utolsó és talán legkönnyebb diadala volt ez a nagyereyű reformátornak, ki az ifjú korban kitűzött magasztos céljához, hogy t. i. népét a keresz-

¹⁾ Ilyenek a többek közt: Strehlke: De Heinrici III. imperatoris bellis hungaricis. Berlin 1856. (Ez Péter és Aba korát tárgyalja.) Dr. J. G. Meyndt: Beiträge zur Geschichte der älteren Beziehungen zwischen Deutsch-

tény vallásban megszilárdítsa, állandóan, élte fogytáig hű maradt. Végakarátát nemcsak a püspökök, hanem a keresztény hit iránt immár teljes buzgalommal viseltető világi előkelők is helyeselték s így Sz. István halála után, hűgának Ottó velencei hercegtől származott fia, Péter, Magyarország királyává koronáztatott.¹⁾

Péttert tekintélyes párt támogatta. Az észszel és nagy vagyonnal rendelkező püspöki kar és a keresztény papság, az új hitben megerősödött magyar főurak, a külföldi származású, birtokkal lekötelezett lovagok, a nem csekély számú bevándorlott olaszok és németek és mindenek fölött az e korban már eléggé megszilárdult várispánságok jövedelmei és fegyveres csapatai elég erős alapot szolgáltattak uralma állandósítására.

Azonban Péter csakhamar eljátszotta ezen megbízható párt ragaszkodását. Születést és érdemet mellőzve, kegyenceit és az általa kedvelt németeket és olaszokat alkalmazta a főbb hivatalokra. A népre törvénytelenül nagy adókat vetett ki. Sz. István özvegyét, Gizellát, az udvarból eltávolítván, őrizet alá helyezte s hitbérét lefoglalta. Ez eljárás által elidegenítette magától a nagy király barátait. Tobzódó és kéjtelgő élete által felzudította maga ellen a főpapságot, trónjának legfőbb támaszait, valamint a nemesebb gondolkodású világiakat is. Az e miatti megbotránkozást még azzal tetézte, hogy két püspököt önkényesen megfosztott állásuktól s helyökre másokat nevezett ki. Külpolitikája is eszélytelen volt, a mennyiben a lázadó cseh hercegnek III. Henrik ellen segédcsapatokat adván, az országot czéltalan háború esélyeinek tette ki.²⁾ Ezek miatt csakhamar bomlásnak indult az egykor oly szilárd párt. Összeesküvések jöttek létre, melyekre Péter kegyetlen üldözéssel

land und Ungarn stb. 1870. (E mű roppant forrástanulmánynyal, de gyakran elfogúltan adja elő Henrik császár Endre elleni hadjáratait.) Heinrich's III. Züge nach Ungarn, Hormayr's Taschenbuch 1830. 339 és köv. lapjain, két térképpel. Ezek közül egyiket, mely III. Henrik hadműködési irányait föltünteti, e füzethez mellékeljük.

¹⁾ Szent István nagyobb legendája. 15 fejezet (Szabó K. fordításában). Annales Altahenses. 1041. évhez. (Pertz. Monumenta Germaniæ Hist. XX. 794. lap.)

²⁾ Kézay Simon krónikája (ford. Szabó K.) 60—61. lap. Marci Chronicon. 39. lap. (Toldy Ferencz kiadása.) Cosmæ Chronicon Pertz. M. G. XI. 74. lap.

válaszolt, mi által nem hogy elfojtotta volna az elégületlenséget, sőt még újabb tápot adott annak.

A magyarok végre megsokalták Péter zsarnokságait s 1041-ben, épen azon időben, mikor szövetségese, a cseh herceg, III. Henrik által leveretvén, hódolatra kényszerítettett, Péter trónja fölé is mindenünnen vérszélhők tornyosultak.

A mozgalom, melynek szellemi vezetője, úgy látszik, Aba Sámuel volt, véres jelenettel kezdődött. Az elégületlenek, kiknek vezetőiül Visk, Taiszlán és Péczel nevű főurakat említik kútfőink, a palotába törvén, Péter főbb tanácsosait és párthíveit legyilkolták, mire a megrettent és mindenkitől elhagyott király, néhány hívével együtt sógorához, Adalbert osztrák örgrófhhoz menekült, kinek közbenjárásával a német császár kegyelmét és pártfogását csakhamar megnyernie sikerült. ¹⁾

A magyarok pedig Pétert trónvesztettnek nyilvánítván, helyére Aba Sámuelt, Sz. István sógorát, kiáltották királylyá és őt azonnal megkoronázták.

A Vazul-féle *ellenzék*, melyet Sz. István elnémitott ugyan, de nem semmisített meg, melyet most Aba is fölhasznált Péter megbuktatására, meg lehetett lepetve a dolgoknak ily váratlan fordulata által, de meghajolt Aba előtt, kinek trónra emelését, bár akaratlanúl, ő is előmozdította; a reformpártiak, egyháziak és világiak melléje csatlakoztak, a várispánságok, melyeknek élére a németek és olaszok helyett magyarokat nevezett ki, rendelkezésére állottak; az alsóbb néposztály pedig atyjának nevezte a demokratikus érzületű fejedelmet, ki Péter nagy adókiivetéseit mindjárt uralkodása elején megszüntette.

Csak egyetlen körülmény nyugtalanítá Abát: hogy t. i. vetélytársa a német birodalomban szíves fogadtatásra talált, miről eléggé tanúskodott az, hogy a német hadak még az 1041-ik évben betörték Magyarországba s annak nyugati részeit tüzzel-vassal pusztították. ²⁾

¹⁾ Herimanni Augiensis Chronicon. Pertz. T. VII. 123. lap, 1041. év. O. Frisingensis Chronicon. Pertz. T. XX. 244. Marci Chronica 40.

²⁾ Az Annales Mellicenses (Pertz. M. G. XI. 498.) és a Chronicon Salisburgense (Pez. Scriptores rerum austr. Tomus I. 341.) az 1041. évre egyezőleg írják, hogy ekkor Henrik hadai Magyarországot megtámadták.

A bosszús Aba még az év végén követséget küldött Henrikhez, az ügyek tisztázása végett. A követség, mely 1041 karácsonyán a strassburgi birodalmi gyűlés előtt megjelent, tudtára adta Henriknek, hogy Abát nyugtalanítja Péter befogadása; ez okból óhajtáná tudni, minő czélzatai vannak a császárnak Péterre nézve és általában véve, mit remélhet Magyarország a német birccdalomtól: háborút-e vagy állandó békét? ¹⁾

Henrik azt válaszolta, hogy neki nincs szándékában háborút kezdeni, de ha Aba őt, vagy az övéit megtámadná, azt nem fogja megtorlás nélkül hagyni. Egyszersmind a maga részéről is követeket küldött Abához, a válasz közlése végett, kik a magyar követéssel együtt útnak indultak.

A császár válasza nem volt ugyan határozott hadüzenet, hanem tagadhatlanul oly fenyegetés, mely a jövőt igen bizonytalanná tette. Abára nézve kétségkívül az lett volna a megnyugtató eljárás, ha Henrik elutasítja udvarából Pétert, mi azonban nem történt meg.

A fehérvári udvar szilaj haragra lobbant a válasz hallatára. Aba gyorsan összevonta csapatait. A német követeket, az idegen kereskedőket letartóztatta s a határt gondosan őriztette, nehogy készületeiről a császári alattvalók értesüljenek.

A magyar hadsereg 1042 február elején három részre oszolva támadta meg a német birodalmat. Az egyik a Duna északi, a másik a déli oldalán rontott nyugat felé, a harmadik pedig a karinthiai határgrófságra tört. ²⁾

E vidékek már régóta meg voltak kímélve a magyarok pusztításaitól. A Lajthától a Bécsi-erdőig terjedő föld, mely ekkor még Magyarországhoz tartozott, csekély népességgel bírt ugyan, azonban feljebb a Duna mentében s a termékeny *tullni* lapályon számos népes község volt. A hosszú béke alatt bajor települők vándo-

¹⁾ Annales Altahenses. 1042. év. (Pertz. XX. 796.) Ez időben az *új év* karácsonykor kezdődött, tehát a mai időszámítás szerint a magyar követek 1041-ik év végén, karácsonykor jelentek meg Strassburgban.

²⁾ Annal. Alt. u. o. Herim. Augiensis. (Pertz. VII. 123.) Ez utóbbi azonban a karinthiai hadjáratról nem szól, míg az altaichi évkönyv erről részletesen ír. Az ekkori karinthiai határgrófság a mai Stájerországot is magában foglalta.

roltak ide és mint földmívelők jólétnek örvendettek. Ép így benépesült a Dráva és Mura völgye is a Gejza és Sz. István idejében uralkodó békés korszak alatt. A pusztításra és rablásra tehát e vidékeken bőséges alkalom kínálkozott.

A hadjárat gyors és váratlan volt. Február 16-ikán, hajnalkor kezdték a magyarok a rablást és pusztítást Tulln vidékén. A szálguldo lovasok minden irányban bekalandozták a környéket, a községeket fölégették, a lakosokat vagy leölték, vagy rabszjira fűzték, ingóságait elrabolták. És miután a Traisen folyóig mindent feldúltak, a zsákmányokkal és foglyokkal hirtelen visszatértek. A Duna déli oldalán működő sereg, melynek vezére némelyek szerint maga Aba volt, szerencsésen haza ért; azonban az északi oldalon haza felé siető seregnek egy részét, valószínűleg az utócsapatját, Adalbert osztrák örgróf és fia, a vitez Luidpold hirtelenében összeszedett kis csapattal a Morva mezőn megtámadta, zsákmányától megfosztotta s a megvert hadat egész a Morva folyóig üldözte.¹⁾ Ép ily szerencsétlenség érte a karinthiai rablócsapatot is, melyet Gottfried örgróf a visszavonulás alatt Pettau vidékén megtámadván, teljesen szétvert és a zsákmányt és foglyokat tőle mind elvette.²⁾ A hadjárat sikerével azonban mindemellett is meg lehetett elégedve Aba király, mert maga az altaichi évkönyv-író is elismeri, hogy a magyarok sohasem raboltak Bajorországban oly nagy zsákmányt, mint ezen alkalommal.

Aba rabló hadjárata iszonyú izgatottságot hozott létre egész Németországban. Senki sem vette tekintetbe, hogy Aba voltaképen csak a kölcsönt fizette vissza a németek múlt évi beütése miatt. Mindenki úgy fogta föl a dolgot, hogy a magyar király, mialatt követei Strassburgban jártak, már készen állott a hadjáratra s a követküldés csak cselvetés volt, hogy vállalata meglepő és sikeres legyen. Rablóknak nevezték a magyarokat, kik mint a farkasok, erdei ösvényeken, lopva törtek a birodalomra.³⁾

¹⁾ Az Annales Altahenses, Pertz. XX. 797. l. e dolgot nagyítva adja elő. Herim. Aug. Pertz. VII. 123. l. szerint a Duna északi oldalán a sereg egy részét ölte le Adalbert, nem pedig az összes északi sereget.

²⁾ Annales Altahenses 1042. év. Pertz. XX. 797. Kézay 63.

³⁾ Annales Alt. Pertz. XX. 796.

A népes birodalmi gyűlés, melyet Henrik 1042 husvét ünnepén *Kölnben* tartott, rendkívül hevesen tanácskozott a fölött, mi módon lehetne a magyarok rablását megtorolni és egyhangúlag elhatározta a hadjáratot.¹⁾ Pünkösdkor Würzburgba jött a császár és megkezdte a csapatok gyűjtését, azonban az előkészületek oly sok időt vettek igénybe, hogy Henrik csak a nyár végén indulhatott el Regensburgból, mely város a Magyarország elleni vállalatoknak ez idő óta rendes kiinduló pontja volt. Útközben Adalbert osztrák örgróf és Bretiszlav cseh herceg csapatai is hozzá csatlakoztak és ezekkel együtt az egész hadsereg, melyet az egykorú német évkönyvírók *igen nagynak* mondanak, a Duna déli oldalán Magyarország felé nyomult. A seregben volt Péter is, kinek Henrik megígérte, hogy a trónra visszaülteni.

A németek először is az útba eső Hainburgot, mely ekkor még magyar birtok volt, elfoglalták és fölégették. Innen Győr felé szándékoztak vonulni, azonban a Lajtha, Fertő-tó és Rába közti terület árvízzel volt borítva, mi miatt Henrik Bretiszláv tanácsa szerint a *Duna északi* partjára tette át hadait, ekként hazánk észak-nyugati részének a Vág, Nyitra, Zsitva és Garam alsó folyásánál elterülő lapályos vidékét tette hadművelete színhelyévé.²⁾

A német hadak rohanó árvíz gyanánt özönlötték el ezt a területet. Először is Pozsonyt elfoglalták és porrá égették, innen egészen a Garam folyóig hatoltak, útközben hét várost hódítottak meg, ezeket és az útba eső falvakat fölprédálták, a lakosokat leölték, két magyar sereget megverték s végre az említett folyótól, hihetőleg a beállott esőzések miatt, diadallal indultak haza felé.³⁾

A hadjárat csak kevés ideig tartott, s valószínű, hogy október elején már megkezdték a visszavonulást, mivel Henriket október 15-én Nordhausenben találjuk.⁴⁾

¹⁾ Annales Altahenses az 1042. évre (Pertz. XX. 797.)

²⁾ Annales Alt. u. ott. Herimannus Augiensis 1042. év. (Pertz. VII. 124.) szerint a hadjárat őszzel volt.

³⁾ A hadjáratra nézve: Herimannus Aug. Pertz. VII. 124. Annales Altahenses. Pertz. XX. 798. «Novem ibi civitates rex deditione cepit». Annales Mellicenses. Pertz. XI. 498. Marci Chronicon 41. Kézai 63.

⁴⁾ Georgisch. Regesta Chronologico-Diplomatica. Lipsiæ 1740. 363. III. Henrik 1042 okt. 15. oklevele. (Northuysen.) Nordhausen a mai Porosz királyságban, a Harz hegység déli részén.

Úgy látszik, hogy Aba a dunántúli vidéken várta a támadást és itt gyűjtötte össze hadseregét. A dunántúli vidék volt ez időben a magyar királyság súlypontja. — Itt feküdt Esztergom és Székesfehérvár; amaz az ország egyházi, emez politikai fővárosa. Itt alakult a legtöbb püspökség és apátság. Az ország egy vidéke sem volt oly népes, mint ez és sehol sem volt annyi község s nem virágzott annyira a földművelés, mint itt. Ha tehát Henrik komoly eredményt akart fölmutatni, ha Pétert vissza akarta ültetni trónjára: okvetlenül e vidéket kellett volna választania a hadjárat színhelyéül, a mit ő eleinte tervezett is, de tervét az árvíz miatt nem hajtotta végre.

Ennek következtében az 1042-iki nagy vállalat, melyet a németek oly vérmes reményekkel kezdtek meg, egyszerű rablóhadjárat színvonalára süllyedt le. Henrik tett ugyan intézkedést a Garamig terjedő vidéknek a német birodalomhoz csatolására, de eredmény nélkül. Előbb ugyanis fölhívta a lakosokat, kik a diadalmasan előnyomuló ellenség előtt meghódoltak, hogy Pétert ismerjék el fejedelmökül; azonban a lakosok kijelentettek, hogy minden más föltételt teljesítenek, de Pétert semmi áron sem fogadják vissza. Ekkor Henrik a meghódított területet, mint hűbért, Szent István valamelyik rokonának — ki ekkoriban a cseh herczegnél tartózkodék s a hadjáratban is részt vett, — adományozta, és védelmére csehekből és bajorokból álló 2000 főnyi csapatot hagyott hátra; azonban alig távozott el az országból, Aba azonnal megtámadta és kiűzte a hűbéres herczeget, seregével együtt.¹⁾

Az eddigiek azonban meggyőzték Abát a felől, hogy Henrik igen veszélyes és hatalmas ellenfél, kivel húzamosabb ideig mérköznie lehetetlen; tehát, a további háborút ki akarván kerülni, ismét követeket küldött hozzá, békekötés végett. Előbb 1042 karácsonyán Goszlárban, majd 1043 pünkösöd ünnepén Paderbornban

¹⁾ Herimannus Aug. 1042. év. Pertz. VII. 124. Annales Altah. Pertz. XX. 798. «Novem ibi civitates rex deditione cepit, quas rogatu Bratezlavi et consensu incolarum fratrueli Stephani regis, qui cum eodem duce advenerat, dedit». Szabó Károly véleménye szerint ez a herceg talán *Endre* volt, Szár László legidősebb fia. (Szabó K. «Péter és Aba», 20. l.) Katona szerint Béla lett volna, Engel szerint pedig Proknui vagyis Bokua, Gyula erdélyi vezér fia. Az e fölötti vitalkozás különben meddő.

(május 22.), végre pedig a nyár közepén Regensburgban folytak a békealkudozások Henrik és a magyar követek között; azonban mind a háromszor sikertelenül. A császár *1043 augusztus elején* új hadjáratra indult Magyarország ellen, és most a *dunántúli* vidéket jelölte ki a harc színhelyéül.

Aba nem volt elkészülve a hadjáratra. Egész az utolsó perczig bízott abban, hogy követei végre is megkötik a békét és csak midőn ezektől értesült, hogy a német hadsereg nyomban utánuk indult el Regensburgból, szedett össze hirtelen némi haderőt, melylyel a mosonyi kapu védelmére sietett.

Itt mindössze csak annyit tett Aba, hogy a Rábcza folyó védőműveit, melyek e vonalon az ellenség föltartóztatására készültek, őrséggel látta el, maga pedig, a sereg többi részével, a Rába jobb partján táborozott.

E közben értesülést nyert az ellenség roppant számáról, és belátta, hogy csekély erejével döntő csatában mérközni lehetetlenség.

Elhatározta tehát, hogy békét kér, bármily föltételek mellett is. Követeket küldött a császárhoz, kik épen akkor értek a német táborhoz, midőn az ostromgépek a rábczai védőművek ellen már föl voltak állítva.

Henrik, úgy látszik, nem volt kellően tájékozva Aba készületlenségéről. Tekintetbe vehette azt is, hogy ha a békét nem fogadja el, a Rábczán és Rábán való átkelést csak nagy áldozatokkal vívhatja ki. Ennélfogva hajlandó volt a békére, mely a következő föltételek mellett kötött meg:

Aba visszaadja Gizella királynénak Péter által elfoglalt minden javát, melyeket Szent István rendelkezése értelmében nyert; haza bocsátja az 1042-iki hadjáraton elrablott német foglyokat, s azokért, kiket haza nem küldhet, kellő kárpótlást fizet; lemond a Lajtha folyó és Kahlenberg közti vidékről, mely eddig Magyarországhoz tartozott; ezeken fölül 400 font aranyat s ugyanannyi palástot (selyemszövetet) fizet hadi kárpótlásul s mindezen föltételeket ugyanazon év András napjáig eskü alatt teljesíti, egyszersmind biztosítékul a császárnak kezeseket ad.¹⁾

¹⁾ Annales Altahenses. 1043. év. Pertz. XX. 798. Herimannus Augien-

Legfontosabb és egész napjainkig kiható következménye volt e békekötésnek a Lajtha és Kahlenberg közti terület átengedése. Henrik azonnal birtokába vette ezt és híveinek birtokokat adományozott rajta.¹⁾

Győzelmes ütközet árán sem nyerhetett volna fényesebb eredményeket, mint ezen vér nélküli hadjárat által. Az ifjú uralkodó a diadal érzetével térhetett vissza hazájába.

Aba ellenben lesújtva, szégyennel ült vissza ingadozó trónjára. Akár őszinte, akár ravasz forrásból származtak békefeltételei, egyformán lealázók voltak ezek az országgra. A birodalom területe megcsonkított; a hadi kárpótlás súlyos adófizetés gyanánt tűnt föl; a foglyok visszaadását pedig az új birtokosok, kik az illetőket szolgálk gyanánt használták, károsnak és sérelmesnek tekintették.

Nem csodálkozhatunk tehát a fölött, ha az egyházi és világi előkelők, kik az ország érdekeit szívükön viselték, ez események után meghidegültek Aba iránt s így a tekintélyes párt, mely trónra emelését lehetővé tette, bomladozni kezdett.

De ha az előkelőknek okuk volt megvetéssel viseltetni oly uralkodó iránt, ki az ország érdekeit becsülettel védelmezni képtelennek mutatkozott, ép oly oka volt Abának is a bizalmatlanságra azok iránt, kik az 1043-iki hadjáratban nem segítettek annyira, mint ő várta volna s ez által a hátrányos bekének, bár közvetve, előmozdítói voltak.

E kölcsönös bizalmatlanságnak, gyűlölködésnek, az lett a következménye, hogy Aba elfordult ez előkelő uraktól s az *alsóbb néposztályban*, a tömegben, igyekezett ingadozó uralmának szilárdabb alapot szerezni. Az úri osztály ellenben annyira elkeseredett ellene, hogy meggyilkolása végett összeesküvést szerveztek.

Aba azonban valamelyik áruló besúgása folytán megtudta a dolgot s a mit sem gyanító urakat — tanácskozás színe alatt — Csanádra hívta s közfűlök ötvenet, a fölizgatott néptömeg által, minden bírói ítélet nélkül leöletett.²⁾

sis. 1043. év. Pertz. VII. 124. Lamberti Hersfeldensis Annales. 1043. Pertz. VII. 153. Marci Chronica 41. l.

¹⁾ Fejér Codex Dipl. I. 335. Henrik 1044. ápril 8. kelt adománylevele, mely szerint Rizimannak a Lajtha mellett birtokot ad.

²⁾ Kézai 64. Marci Chronica 41—42. Sz. Gellért élete. 17. és 18. fejezet.

Erre a világi és egyházi urak közt általános óhajtás lett Aba megbuktatása, és a legyilkoltak rokonai s mindazok, kik a zsarnok bosszújától éltoket feltették, nagy számmal menekültek ki Németországba, hogy Henriket Péter visszahelyezésére ösztönözzék.

Az *altaichi* évkönyvekben az olvasható, hogy a pápa Abát és hiveit egyházi átokkal sújtotta.¹⁾ Ez valószínűtlen. Rómában ekkor a legnagyobb zavarok uralkodtak. Három pápa viselte egyszerre a tiarát és ezek annyira el voltak foglalva egymás közti viszályaikkal, hogy legkevésbé sem törődtek azzal, mi történik a távoli Magyarországon.²⁾ Hanem az évkönyv-író tudósítása mégis bizonyóságot tesz egyről, arról t. i., hogy a menekültek Abát a keresztény vallás ellensége gyanánt tüntették föl a németek előtt.

A mély vallásosságú Henriket már maga ez a tudósítás is haragra lobbanthatta, de ezen kívül más okok is elkeserítették őt Aba ellen. Aba az 1043-iki béke föltételeit mind ez ideig *nem teljesítette*. A foglyokat nem küldte vissza, a hadi sarzot sem fizette meg.

Henrik tehát jogos czímen indíthatott új hadjáratot Aba ellen és a viszonyok felől nyert tájékozás után méltán ringathatta magát azon reményben, hogy a *Magyarország fölötti hűbér-uralmat*, mit atyja, Konrád, hiába tervezett, rövid időn meg fogja szerezni.

II.

A MÉNFŐI CSATA ÉS KÖVETKEZMÉNYEI.

Aba most biztosabbnak érezte trónját, mint azelőtt. A tömeg szívvel-lélekkel csatlakozott hozzá, kitől reményeinek valósulását várta. A honn maradt előkelők remegve hajóltak meg a zsarnok előtt, csak titkon várakozva a pillanatra, midőn tőle megszabadulhatnak.

Aba, hatalma érzetében, bosszúra gondolt a császár ellen, ki ellenségeit befogadta, és 1044 nyarán nagy sereget gyűjtött Németország megtámadására.

¹⁾ Annales Altahenses. 1044. Pertz. XX. 800. lap.

²⁾ Reumont. Geschichte der Stadt Rom. II. 338—339.

Henrik a Rajna mellett tartózkodott, midőn Aba készülteiről értesülést szerzett. Azonnal összegyűjté hűbéres csapatait és júniusban Regensburgból Magyarország felé indult.

Serege nem foglalta magában a német birodalom összes hadait, hanem mindamellet is tekintélyes számú volt az. Némely régi írók csak 6000 emberre teszik Henrik ekkori haderejét, Abáét pedig 200,000-re.¹⁾ Azonban Giesebrecht is elismeri, hogy Henrik serege jelentékeny nagyságú volt.²⁾ A császári lovas-dandáron kívül, mely az egész sereg magvát képezé, ott voltak a bajor hercegség összes csapatai, ott volt a harcziás Gebhard regensburgi püspök, Bruno, würzburgi püspök és több főpap, az egyházi zászlóaljakkal, ott volt a magyarok nagy ellensége, Adalbert, osztrák örgróf és Bretiszlav cseh herceg, ki — mióta 1041-ben meghódolt, — egész haláláig tántoríthatatlan híve maradt a császárnak.³⁾ Ezen kívül ott voltak a Péter-párti német és magyar menekültek is, kik a magyarok harcmódját ismervén, később, mint látni fogjuk, igen fontos szolgálatot tettek Henriknek.

Aba serege valószínűleg nagyobb volt, mint Henriké, de 200,000-re semmi áron sem ment, mivel ily roppant haderőt az akkori Magyarország a legnagyobb erőfeszítés mellett sem lett volna képes kiállítani. Úgy látszik, Aba közfölkelést hirdetett és a néptömeg nagy számmal tódult zászlói alá.

Midőn a német hadsereg útban volt Magyarország felé, — így olvassuk az ezen események fő forrását képező altaichi évkönyvben, — megjelentek a császár előtt a magyar követek és Aba nevében békét ajánlottak. Kijelentették, hogy királyuk teljesíteni fogja a múlt évi béke pontjait, sőt annál még nagyobb engedményeket is hajlandó adni, de csak azon föltétel alatt, ha Henrik a viszály okozóit, a hozzá menekült Péter-párti magyarokat, kiszolgáltatja.

¹⁾ Aquilinus. Annales Ducatus Styriae. Graecii. 1768, 462. A. Brunner. Annales Boiorum. Francofurti, 1710. 222. Aventinus: Annales Boiorum. 501. lap.

²⁾ Giesebrecht. II. 366—367. lap.

³⁾ Annales Althenses 1044. Pertz. XX. 799. Annales Weissenburgenses 1044. Pertz. V. 70. Annales Pragenses 1044. Pertz. V. 120. Chronicon Dubnicense. M. Florianusnál III. 55. flandriai csapatot is említ.

Henrik hallani sem akart a békéről, hanem a követeket le- tartóztatván, tovább folytatta útját és június vége felé Magyar- ország határához érkezett.¹⁾

Aba ezalatt szintén ide érkezett hadaival és július elsején,²⁾ midőn a két sereg már csak egy napi járásra állott egymástól, újra követeket küldött Henrikhez és az előbbi föltételek mellett békét ajánlott. Az alkudozás most is megíúsult és ekkor Henrik, a nyugati népeknél e korszakban divatozó szokás szerint, kitűzte a helyet, melyen harmadnap a két sereg ütközetre fog megjelenni, mibe a magyar követek beleegyezvén, királyukhoz visszatértek. Július 3-án Henrik meg is jelent a kitűzött csatahelyen, de Abát és hadait nem találta ott, s e miatt seregével tovább haladt és még az nap a Rábcza folyóhoz érkezett. Itt azonban veszélyes helyre jutottak a németek. A révet erősség védelmezte, mely fegyveresek- kel volt megrakva; az erősséget megkerülni pedig egykönnyen nem lehetett, mivel Aba a Rábcza alsó részét gátakkal zárta el és e miatt az egész vidék vízzel volt elárasztva. A zavarból a táborá- ban levő magyarok szabadíták ki Henriket; ezeknek kalauzolása mellett a német lovas hadak megkerülték az árvizet és a folyó balpartján egész éjjel fölfelé haladván, végre hajnalban alkalmas gázlóra találtak és a Rábczán átkeltek. Midőn a rév védői észre- vették, hogy az ellenség hátuk mögé került, azonnal elfutottak helyökről, mire a németek az erősséget elfoglalták s az ott talált élelmi szereket elrabolták. Így az átkelés a sereg többi részére nézve is nyitva állott s Henrik július 4-én összes haderejével a Rába felé nyomult. Ez utolsó akadályon minden nagyobb nehézség nélkül keltek át a németek. Dedo gróf, az előcsapat vezére, kezdte meg az átvonulást a folyón, július 5-ikén, korán reggel s utána nemsokára az egész hadsereg a Rába jobb partjára lépett. Az át- kelés még nem volt befejezve, midőn a *győri síkságon*, *Ménfőtől* éjszakkeltre, föltűnt a távolban a magyar hadseregnek végtelen

¹⁾ Annales Altahenses. Pertz. XX. 799.

²⁾ Ezen és a következő napi datumok az altaichi évkönyv után *bizto- san* megállapíthatók a ménfői csatának általa világosan megjelölt napjától, júl. 5-ikétől visszafelé számítva.

hosszú körvonala s kevés idő múlva megkezdődött az eredményeire nézve annyira fontos ütközet.¹⁾

Közel száz éve múlt, hogy a magyarok fölhagytak a Nyugat-Európa elleni rabló hadjáratokkal, de azért a régi harczmód hagyományait nem feledték el. A magyar most is könnyű lovas volt, mint azelőtt. A Tisza síkjain száguldozó pásztorok a nyilazáshoz ép oly jól értettek, mint a honfoglaló ősök idejében. Az időközben bevándorolt besenyők is gyakoroltak némi befolyást a régi harczászat ébren tartására.

Mikor az altaichi és más évkönyvekben a ménfői csata előzményeit olvassuk, akár csak a *brentai* ütközet állna előttünk. Mint akkor, úgy most is békét kérnek a magyarok az útban levő ellenségtől, előnyös föltételek mellett. A németek, azt híven, hogy az ellenfél megijedt, elbizakodnak s hallani sem akarnak az egyezkedésről. Július elsején már csak egy napi járóföldre van a két sereg egymástól. Aba újra békét ajánl. A németek vérszemet kapnak és büszke önhittséggel csatát tűznek ki, a hely és idő megjelölésével s a magyar követek ebbe, látszólag, beleegyeznek. A németek július 3-án megérkeznek a kitűzött helyre, de Aba sehol sem látható; ő ezalatt a Rába mögé vonult seregével. A németek még jobban neki bátorodnak. Nyilvános dolog, hogy a magyarok nem mernek megütközni. Tehát üldözni kell őket. A németek merészen nyomódnak előre, s íme, egyszerre azon veszik észre magukat, hogy árvíz közé jutottak, és elöttük a Rábaza erődített vonala zárja el az utat.

De vagy rossz hadvezér volt Aba, vagy pedig a magyarok felejtettek el sokat a régi harczászati hagyományokból, mivel a küzdelem vege egészen más lett, mint Brentánál.

A németek, a Péter-párti magyarok tanácsával, kiszabadúlnak a kelepceből, kézre kerítik a Rábaza erődítéseit, átkelnek a réven és a megkezdett útvonalon akadály nélkül haladnak a Rába folyóig, sőt ezen is föltartóztatás nélkül jutnak át.

Ebből látható, hogy Aba nem fordított kellő figyelmet az

¹⁾ Annales Altahenses 1044. Pertz. XX. 799—800. lap. Marci Chronica 42. Thuróczy. Schwandtnernél I. 162. Chronicon gosecense. Pertz. XII. 144. Kézai 64—65.

ellenség mozdulatainak kikémlésére. Elhanyagolta a Rábca vonalát. Nem értesült arról, hogy az erődítések az ellenség kezére jutottak és hogy Henrik a Rábához közeledik. Nem tudta, mikor kezdtek meg a németek az átkelést a Rába folyón, mert hiszen akkor okvetlenül kísérletet tett volna őket átkelés közben, tehát a legváltáságosabb helyzetben, megtámadni. Igaz ugyan, hogy a mint az első csapatok átgázoltak, azonnal föltűnt előttük a magyar sereg, ámde nagy távolban,¹⁾ és a midőn Aba megkezdte a támadást, akkor a németek már mindnyájan a jobb partra értek és csatarendben állottak.

Az egykorú német írók is igen esodálkoztak azon, hogy Aba minden akadály nélkül bocsátotta át őket a Rába folyón. Azt hittek, hogy Aba szándékosan tette azt, azon célból, hogy a visszavonulástól két folyó által elzárt ellenséget vagy elfogja, vagy egészen megsemmisítse.²⁾ Tehát ők hadi cselnek tekintették azt, a mi voltaképen nagy stratégiai hiba volt.

De ha tovább folytatjuk vizsgálatunkat, azt kell mondanunk, hogy Aba a mily nagy mulasztást követett el a vízi vonalak elhanyagolásával, ép oly hibásan járt el a csatater megválasztásában is.

Állapítsuk meg először is a *csatater*t.

A Rába folyó, Marczaltőn alul, Győrmege határához érvén, előbb észak felé folyik, Rába-Szent-Mihályig, innen pedig Ikrényig éjszakkeletre. Az előbbi vonal hossza 16, az utóbbié pedig 12 kilométerre tehető. Ikréynél hirtelen keletre kanyarodik s ily iránynyal bír egészen Gyirmotig, honnan, ismét északkeleti folyással közeledik a győri Dunaághoz. Az Ikrény-Gyirmot közti szakasz légvonalban hét, a Gyirmottól Győrig terjedő pedig hat kilométerre tehető.

A Rába jobb partján, Marczaltőtől Győrig, terjedelmes síkság vonúl, melyet a Bakonyból északnyugat felé kiágazó alacsony

¹⁾ Annales Altahenses. 1044. Pertz. XX. 800. «Tertia demum die post conductum prelium, quum primi nostrorum transirent Raba fluvium, ecce innumeræ acies armatorum *eminus* apparent, qui campum latissimum, quasi sylva succrevissent, operuerant».

²⁾ Herimannus Augiensis 1044. Pertz. VII. 124.

hegysorok két részre osztanak: az északkeleti és délnyugati síkságra. Győrmege délkeleti részén ugyanis három párhuzamos hegysor ágazik ki a veszprémi Bakonyból. Ezek között hosszúságra és magasságra nézve legjelentékenyebb a középső, mely Románd és Péterd veszprémmegyei helységeket elhagyván, Ravazdnál lép Győrmegebe és délkeletről egyenest északkeletre csap, a Rábának azon könyökéig, melyet ez, mint föntebb láttuk, Gyirmotnál alkot. E hegysor északi felében, Nyul és Tényő községek között, 300—330 méter magasra emelkedik, innen kezdve azonban folyvást apad, végre Ménfő és Csanak szőlőhegyeiben, a Rábától alig egy kilométernyire, csaknem meredek lejtéssel, hirtelen megszakad. Sokkal alacsonyabb és rövidebb ennél a nyugoti lánczolat, mely Kajár és Pétka között ér a megyébe, és amazzal párhuzamosan, északnyugatra haladvan, Pusztá-Szent-Pálnál, a Rábától 7—8 kilométernyire lelapúl, míg végre, Koronczó felé, homokbuczkákban enyészik el. Ép ily rövid a keleti hegyláncz is, mely Pannónhalmán legnagyobb magasságát éri el és ettől nem messzire, a Sághalomban, a Rábától mintegy 15 kilométernyire, hullámos síkságba megy át, melyen imitt-amott egyes dombok emelkednek.¹⁾

Győrmege déli síkságát tehát az említett hegysorok, főleg pedig a *ravazd-ménfői* középső, hosszú hegyláncz, világosan megkülönböztethető két részre osztják. A két síkság találkozási pontjánál a történelmi nevezetességű *Ménfő* nevű pusztá fekszik, erre vezet a közlekedési vonal a délnyugati, vagyis koronczói síkságról az északkeleti, vagyis a *győri síkság* felé.

Az a kérdés már most, hogy a két síkság közül melyiken történt az ütközet?

Ennek eldöntése végett szükséges tisztában lennünk azzal, melyik útvonalon nyomult be a német hadsereg: vajjon a rövidebb *mosonyi* kapun-e, mely azon emelkedési vonalon vezetett Győr felé, a hol napjainkban Hainburg, Köpcsény, Oroszvár, Rajka, Mosony, Lébény, Öttevény és Abda községek vannak, a merre jelenleg a győr-brucki vasút is halad; vagy pedig a jóval hosszabb *soproni* úton, mely, a Fertő tavát megkerülve, annak nyugati és

¹⁾ Fehér Ipoly: Győrmege és város egyetemes leírása. Budapest, 1874. 19—23. lap.

déli oldalán húzódott el és Kapuvárnál, a Kis-Rába folyót átszelvén, keleti irányban a Rába felé vezetett.

Hazai kútfőink szerint a császár 1044-ben Sopron felé jött be, honnan Babót (Kapuvár közelében) felé vette útját és itt átkelvén a Rábca folyón (tulajdonképen a Kis-Rába), a Rábához jutott és ennek jobb partján, a ménfői mezőn, vívta a csatát.¹⁾

Megjegyezvén, hogy krónikáink előadása az útvonalra nézve nem elég világos, nem tartjuk valószínűnek, hogy Henrik ekkor a soproni útvonalat választotta volna, — és pedig a következő okok miatt:

Henrik császár 1044 június 16-án még Bonndorfban, a mai Bádeni-nagyhercezség területén, időzött²⁾ és már július 5-ikén Ménfőnél állott hadaival.³⁾ Ez igen hosszú útnak ily rövid idő alatti befejezése már magában véve is arra mutat, hogy Henrik Hainburgtól a rövidebb irányt választotta.

De ez alkalommal nem is forgott fönn olyan ok, a mi miatt oly jelentékeny kerülőt kellett volna tenni. Az egykorú német évkönyvek ugyanis, e hadjárat leírásánál nem tesznek említést *árvizről*, mely a Lajtha és Rába közti vidéken az egyenes közlekedést akadályozta volna, holott 1042-ben és 1051-ben, nagyon is hangsúlyozzák, hogy az áradás miatt e vonalon nem lehetett behatolni. 1044-ben június végén jöttek a németek hazánkba, tehát oly időben, mikor a kis vízállás nagyon is valószínű volt. Az időjárás a csata előtti napokban nem volt esős, sőt ellenkezőleg, száraz volt.⁴⁾ A Rábca azon a vidéken, hol az átkelés történt, ki volt ugyan áradva, de a magas vízállás a miatt történt, mivel a magyarok a víz alsó folyását eltorlaszolták. A Rába nem volt megáradva, mivel az ellenség könnyen átkelt rajta. Figyelembe veendő körülmény az is, hogy Henrik, mint láttuk, július 3-ikára

¹⁾ Kézai 64—65. Marci Chronica 42. Thuróczy 162. Ezt az útvonalat mutatja térképmellékletünk is.

²⁾ Georgisch. Regesta. 366. III. Henrik 1044. június 16-iki oklevele szerint.

³⁾ Herimannus Augiensis 1044. Pertz. VII. 124. világosan júl. 5-ikére teszi a csatát.

⁴⁾ Ez kitűnik abból, hogy a július 5-iki csata kezdetén a szélvihar iszonyú porfelhőt kavart föl.

csatát ajánlott és erre a helyet is kijelölte. A németek megjelentek a kitűzött téren, és miután a magyarokat nem találták, tovább folytatták útjokat és csak ezután értek a Rábca folyóhoz. Világos dolog tehát, hogy a kijelölt csatatér a Rábczától nyugatra feküdt. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy Sopronmegye nyugati része ez időben, egész Kapuvárig, rengeteg erdővel volt borítva, valószínűleg látszik az, hogy Henrik e hegyes és erdős vidéken — talán a mai Vittnyéd és Nagy-Czenk közti vonalon — alkalmas csatatért találhatott volna; ellenben sokkal valószínűbb az, hogy a kérdéses csatatér a Mosony-Győr közti vonalon, talán a mai Öttevény és Mosony közt valahol feküdt.

Mindezekből következik, hogy a német hadsereg 1044-ben a mosony-győri útvonalon nyomult hazánkba, s így a Rábca folyón valószínűleg Abda vidéken, a Rábán pedig Ménfőtől északra kelt át, ennek Ménfő és Győr közti szakaszán.

Hogy pedig az ütközet színhelye nem a ménfő-koronczói, hanem a *ménfő-győri síkság* volt, ez az ellenség útirányának tekintetbe vétele mellett, még az által is igazolható, hogy a csatatér, a német évkönyvek szerint, igen széles és nyílt mező volt; már pedig, a Ménfőtől délre terjedő síkságon nyugatra a Rába melléki fűzesek, délre a nem nagy távolban emelkedő koronczói homokbuczkák és szemerei hegyek, közvetlen kelet felé pedig a ravasz-ménfői hosszú hegylánc magaslatai zárták el a láthatárt; ellenben a ménfő-győri síkság, észak, kelet és délkelet felé, tehát ez esetben épen az ellenség arcvonala előtt, beláthatatlan távolban, nyitva állott.

Azonban épen az a körülmény, hogy a csatatér nyílt síkságot képezett, arról tanúskodik, miszerint Aba a hely megválasztásában teljesen figyelmen kívül hagyta a régi magyar harczmód hagyományait.

Bölcs Leónál olvassuk, hogy a magyarok a síkságon tömör csatarendben ellenök rohanó lovassággal nem szeretnek megütközni és nagyon félnek a fegyelmezett gyalogságtól, mivel a gyalog katonák lovaiknak sokat árthatnak és ha lovaikról leszállanak, még többet szenvednek, mivel gyalog harczolni szokva nincsenek.

Ez okból Leó azt javasolja vezéreinek, hogy csatatérül síkságot, vagy lehetőleg oly térséget válasszanak, a hol sem erdőség,

sem mély útak, sem pedig magas mesgyék nincsenek, melyeket a magyarok les-állásokra szoktak fölhasználni. És hogy a sereg a bekerítéstől mentve legyen, tanácsolja, hogy, ha lehet, oly térséget kell választani, melynek háttérében átgázolható folyam, vagy tó, vagy pedig mocsár van.

Ezekből látható, hogy Aba rosszul választotta meg a harcztért. A német hadsereg háttal a Rába folyóra támaszkodott, mi által a bekerítéstől meg volt védve. Igaz ugyan, hogy ez válságos helyzet volt, mivel megveretés esetén a visszavonulást a folyó akadályozza, és ekkor teljes megsemmisülés következhetik be; azonban épen ez a válságos helyzet a hősi uralkodó által vezetett, vitéz és gyakorlott sereg bátorságát az elszántság legmagasabb fokáig emelte, mivel itt csakugyan nem volt más választás, mint győzelem, vagy halál. A magyarokra nézve pedig hátrányos volt a csatatér, mivel a nyílt, nagy síkságon lesek nem állíthattak föl; itt minden mozdulatot észrevettek a németek, és azonnal alkalmazhatták az ellen-intézkedéseket.

A két hadsereg létszámában semmi esetre sem volt oly kiáltó aránytalanság (6000: 200,000), mint ezt némely újabb német krónikások írják. Henrik hadereje jelentékeny volt, mint fentebb már említettük. A németek a magyar haderőt túlságos nagynak képzelték, a mi abban leli magyarázatát, hogy a magyar sereg nem képezett tömör, zárkózott tömeget, hanem végtelen hosszú harczonalban bontakozott ki. Ha csak 20,000-re teszszük Aba összes haderejét, — melynél valószínűleg nagyobb volt, — és ha föltételezzük, hogy a sereg, a régi harcászati szerinti, három harczonalra volt osztva és az első vonalban a sereg fele, vagyis 10,000 ember állott és ez, nyíl-harczra készülve, két sort képezett: úgy, egy-egy lovasra $1\frac{1}{2}$ lépésnyi tért számítva, a magyarok első harczonala 7500 lépésnyi hosszúságban terjeszkedett ki a síkságon.

A németek, átkelve a Rábán, gyorsan csatarendbe állottak és zárkózott csatarendben nyomultak előre; a magyarok pedig hosszú harczonalban vágattak feléjük, miközben a két szárny ív alakúlag előre hajlott, hogy az ellenséget jobbról és balról közrefogja.¹⁾ Midőn már annyira közeledtek egymáshoz, hogy a magya-

¹⁾ Annales Altahenses 1044. Pertz. XX. 800. «Sic parati, paucitatem

rok, rendes szokás szerint, a *nyílharczot* akarták megkezdeni, oly váratlan esemény állott be, a mi rájuk nézve végzetes következményekkel járt. Mint forró júliusi napokban hazánkban gyakran szokott előfordúlni, hirtelen, egy pillanat alatt, iszonyú *szélvihar* keletkezett, mely a száraz talaj porondját fölkavarva, porfelhőt zúdított a mieink harczonala felé. E miatt a nyílharcz, a magyarok legrémítőbb eszköze, melylyel a csatát megkezdeni s az ellenség sorait megbontani szándékoztak, sikertelenné lett téve. A czélozás majdnem lehetetlen volt, mivel a magyarokat a szélvihar és porfelhő szemben érte; az erős szél miatt a nyilvesszők hordereje is gyengült. Az egyöntetű működés csakhamar megszűnt a magyar seregben. Az egyik rész, kilövéen nyilait, szokás szerint visszavágtatott, hogy ismét sorakozva, újabb nyílharczra rohanjon. Azonban a sorakozás a legnagyobb rendetlenségben történt, épúgy az újabb nyílharcz is. A másik rész a zivatar miatt a nyílharczot czéltalan-nak látván, rohamra, kézviadalra indúlt, ez azonban, minthogy az ellenség csatarendje az előleges nyílharcz által nem lett megintgatva és előnyomulás közben nem bomlott föl, hasztalan volt. A hadvezér akarata nem volt észrevehető a zürzavarban. A németeket hátban érte a vihar, így az rájuk nézve nem volt oly zavaró, s az aránylag kis térre szorúlt seregben az egységes működés lehetséges volt. Végre a magyarok körülfogták az ellenséget és általános lett a *kézviadal*, melyben a pánczél, sisak és vért által védeltelt és a közeli harcban gyakorlottabb ellenség a magyarok fölött nagy előnnyel bírt. A vihar később megszűnt, de a küzdelem nagy elkeseredéssel tovább folyt, sőt csak még ezután érte el a tetőpontot. Most Aba, válogatott hadai élén, döntő támadásra rohan a németekre s ezek, a sokáig tartó harcban megfogyva és kimerülve, már-már ingadozni kezdenek a túlnyomó erő ellenében, midőn több magyar csapat, melyeknek hadnagyai a Henrik táborában küzdő, menekült rokonaikkal titkos egyetértésben állottak, egy adott jelre földre dobja zászlóit és az ellenséghez csatlakozik.

E váratlan jelenet iszonyú hatást gyakorolt Aba híveire. A megritkúlt sorok, a németek csapásai alatt, csakhamar bomlásnak

nostrorum suis copiis undique circumvallant ut nullus eorum saltim fugiendo mortem posset declinare».

indúlnak. Hiába buzdítja őket Aba új rohamra, hiába mutat példát hősiesség küzdelem által, miközben aranyozott lándzsája is az ellenség kezére jut: a megzavart tömeg már csak futásra gondol s a csatatért elhagyva, magával ragadja a királyt is.¹⁾

Kétségkívül nagy volt a magyarok vesztesége, de nagy volt Henriké is. A magyar hagyomány nem ok nélkül nevezte még Kézai korában is «*veszsz német*»-nek a ménfői csatatért.²⁾

Aba serege teljesen fölbomlott, úgy, hogy ő újabb csatára képtelen volt. A németek pedig, az üldözésből visszatérvén, diadalal vonultak táborukba. Most Henrik daróczba öltözve, mezítláb járult a feszület elé és letérdelve, seregével együtt buzgó imában mondott hálát Istennek a váratlan diadalért. Azután halottait eltemetvén, és sebesültjeinek hazaszállításáról intézkedvén, Fehérvár felé indult, útközben mindenütt hódolattal fogadtatván a nép által. A székváros ellenállás nélkül nyitá föl kapuit. Az idegen ajkú, német és olasz lakosság és mindazon egyházi és világi urak, kik Aba politikáját a vagyonra és egyházra egyaránt veszélyesnek tartották, szabadító gyanánt üdvözölték a bujdosó rokonokkal és elvtársakkal bevonuló németeket, kik Aba iszonyú zsarnokságának egyetlen csapással véget vetének. Azután Henrik a székesfehérvári templomban, roppant közönség jelenlétében, ismét megkoronáztatta Pétert, és trónjára ismét visszahelyezte. Nagy lakoma zárta be a beiktatást, mely után Henrik Péter védelmezésére német őrcsapatot hagyván, nemsokára haza indult, és rövid idő alatt Regensburgba érkezett. Megjövetele után azonnal hálaadó istentiszteletet tartott a fényes diadalért. Ő maga szörruhában, mezítláb haladt a processió élén, a főváros utcáin, egyik templomtól a másikhoz, a püspökök, papok, szerzetesek, apácák és a tömérdek népsokaság végtelen hosszú sora által követve. A processió alatt a császár a templomok összes oltáira egy-egy fényes palliumot

¹⁾ Annales Altahenses. Pertz. XX. 800. Herim. Aug. 124. Marci Chronica 42—43. Kézai 65. Chronicon Dubnicense M. Florianus. III. 55—57. Aventinus. Annal. Boi. 500. A magyar források szerint az árulás a csata alatt történt s a megveretés okozója volt. Ellenben Herim. Aug. szerint a magyarok Aba futása után pártoltak Henrikhez.

²⁾ Kézai 65. Marci Chronica 43.

ajándékozott. Soha nem volt a bajor fővárosban ily nagy öröm, soha nem zengett útczáin ily lelkesedéssel a hálaadó ének.¹⁾

Ezalatt a szerencsétlen Aba a Tisza felé menekült, hogy új sereget gyűjtsön, azonban Péter fegyveresei által üldözötven, fog-ságra jutott és megöletett.

Péter, visszahelyezése alkalmával, nem tett nyilvános hűbéri esküt Henriknek. Maguk a nyugoti egykorú írók is csak annyit mondanak, hogy Henrik ekkor megelégedett a pusztá pártfogói szereppel és megelégedett azzal, hogy Pétert alattvalóival kibékítse.

Azonban a *német őrség*, melyet védenecze oltalmára hagyott, világos jele volt az idegen uralomnak. E körülmény megdöbben-tette az ország függetlenségére féltékeny világiakat és nemsokára *nemzeti ellenzék* fejlődött ki köztük, a német befolyás ellen.

Az ellenzék lassú, de folytonos szervezkedése s a tömeg állandó nyugtalansága elremíté Pétert és híveit, valamint a kereszténység jövője miatt aggódó főpapságot is. Okvetlenül tenniök kellett valamit, hogy a forradalom még csirájában elfojtva legyen. Ez okból elhatározták, hogy magukat és az országot, nyilvánosan Henrik főhatósága alá helyezik s az ellenzékét a császári tekintély által elnémítják.

Péter tehát 1045 elején, követei által fölhívta Henriket, hogy az ország ünnepélyes hűbérbe vétele végett, mennél előbb jöj-jön el.

Henrik május első felében, díszes papi és világi kísérettel, indúlt Magyarországra felé. Péter király a legnagyobb tisztelettel és hódolattal fogadta a határon a hatalmas pártfogót; ép ily hódolatot tanúsított útközben, a keresztény valláshoz legnagyobb hajlammal viseltető, dunántúli lakosság is. Május 25-én vonúltak be a fejedelmek Székesfehérvárra s másnap, pünkösöd első napján, a Szent István által alapított székesegyház szokatlan jelenetnek volt tanúja. Péter, a német nagyok, a magyar főpapok és világi urak, és a templomot zsúfolásig megtöltő népsokaság jelenlétében, Magyarországot Henriknek, mint urának, pártfogójának, az *aranyos lándzsával*, mint a hatalom jelvényével, ünnepélyesen átadta és az országnagyokkal együtt, neki és utódainak letette a *hűségi es-*

¹⁾ Annales Alt. 1044. Pertz. XX. 800.

küt; viszont Henrik Péternek, mint hűbéresének, élethosszig tartó birtokul visszaadta az országot, a maga részéről is esküt tévén, hogy őt, mint a német birodalom alattvalóját, hűsége szerint minden ellenségei ellen védelmezni fogja. Gazdag lakoma zárta be a hódolati ünnepélyt, mely alkalommal Péter urának fényes ajándékokkal kedveskedett, miket a bőkezű és nagylelkű fejedelem azonnal a jelenlevő hívei közt, kik a ménfői csatában hősileg küzdöttek oldala mellett, osztott ki.¹⁾

Ezek után Henrik elhagyta Fehérvárt és sietve hazafelé utazott. Június 3-ikán már Perschlingben, Tulln mellett találjuk őt, kíséretével együtt.²⁾

III.

AZ 1046-IKI FORRADALOM. ENDRE URALKODÁSÁNAK ELSŐ ÉVEI.

A római egyház egysége már évszázadok óta meg volt alapítva. Az egység eszméje, egyházi téren, a pápai hatalomban lett kifejezést, a politikai téren pedig a római császárságot hozta létre. Előbb a Karolingek, Nagy Ottó korától fogva pedig a német királyok viselték a császári koronát, melyet csakis Rómában, a pápa kezéből nyerhettek el. A pápa, Szent Péter utódja, Krisztus földi helytartója, volt tehát a császári hatalom forrása és innen magyarázható meg, hogy a császárság magát mintegy az istenség által az egyetemes római kereszténység fölé helyezett hatalomnak tekinté.

Henrik csak 1046-ban nyerte el a császári koronát, de azért római császár volt ő uralkodása elejétől fogva minden tetteiben. Életcélja volt a nyugati kereszténység fölötti egyeduralmat megalapítani. Nagy Károly óta egyetlen elődje sem mutatott föl oly nagy sikert e tekintetben, mint III. Henrik. Az egyház érdekeit senki sem viselte annyira szíven, mint ő. Lelkének egész hevével

¹⁾ Herim. Aug. 1045. Pertz. VII. 125. Annales Altahenses. 1045. Pertz. XX. 802. Marci Chronica. 44. Thuróczy 164.

²⁾ Georgisch. Regesta. 37.

a cluny-i iskola híve volt. Élő kifejezése a legbuzgóbb, a rajongásig emelkedő vallásosságnak. Fejedelmi öltönyét és fegyverzetét soha sem vette magára, mielőtt meg nem gyónt és meg nem áldozott volna. Láttuk, mint alázta meg magát a kereszt előtt a ménfői mezőn és Regensburgban.

E hatalom oltalma alá vonúlt most a fehérvári udvar, remélve, hogy a trón és anyagi érdek örök időkre biztosítva van. Ide vonúlt a többnyire idegen származású és a kereszténység ügyét minden egyéb kérdésnek föléje helyező főpapság is, azon meggyőződéssel, hogy az új egyház Henrik védelme alatt nem lesz többé veszélyeztetve.

Azonban nem sokára kiderült, mennyire helytelenül számítottak.

Péter bizonyára gondoskodott arról, kik legyenek jelen a pünkösdi hódolati ünnepélyen. Nem volt azon képviselve az egész ország, hanem csak *egy párt*, melynek ép azért, mivel gyöngeségeit érezte, oltalomra volt szüksége. A független gondolkozású, önérzetes magyarokat harag és szégyen fogta el azon gondolatra, hogy Péter az ország függetlenségét eljátszotta. Az ország keleti részén, a Tisza síkjain, hol a magyarság zöme tanyázott, hol a lánglelkű Gellért püspök összes tevékenysége sem volt képes a szilaj népből a pogány vallás emlékeit kiirtani, fenyegető zivatar kezdett mutatkozni. *Visk*, Péternek engesztelhetlen ellensége, ki 1041-iki megbuktatásában is nagy szerepet játszott, továbbá *Buja* és *Bokna* főurak állottak a mozgalom élén. Ez utóbbiak fiai voltak Gyula erdélyi vezérnek, kit Szent István hatalmától megfosztott s élte fogytáig börtönben tartott;¹⁾ ők tehát az ellenzéki szellemet családi hagyomány gyanánt örökölték.

Ezen pártnak, melyet *nemzeti pártnak* tekinthetünk, czélja volt, alkalmas időben az országot általános fölkelésre szólítani, és Pétert megbuktatván, a száműzött *Árpád-hercegek* legidősbjét, *Endrét*, mint az etelközi szerződés értelmében jogos örököst, a királyi trónra emelni. Ez okból a nevezett vezérek Endrével és testvéreivel, követeik által, már régebben összeköttetésben állottak.

De mielőtt a mozgalom szélesebb keretet öltött volna, két

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője. Szabó Károly kiadása. 36. 39.

áruló, Buda és Devecser, föltárta Péter előtt az összeesküvők ter-
vét; erre Péter a pártvezéreket elfogatta, Visket, Buját, Boknát
fölakasztatta, az összeesküvők közül többet megvakított, másokat
börtönre vetett. Így újrolag zsarnokság által akarta ingadozó ural-
mát szilárdítani.

Ez esemény nagyobb izgalmat hozott létre, mint Abának
csanádi vérengzése. Az áldozatok a tözsgyökeres magyarság előkelő
osztályához tartoztak mindannyian; Buja és Bokna az Árpád-her-
cegekkel vérségi rokonságban állottak. A csapás szíven találta az
egész nemzetet. Ha Péter el volt határozva uralmát könyörtelen
eszközökkel is föntartani, ép oly könyörtelen volt a nemzet vá-
lasza is.

A *nemzeti párt* 1046-ban *Csanádon* összegyűlt, és Pétert,
mint bitorlót, mint az állami függetlenség árulóját, trónvesz-
tettnek nyilvánítván, reá és a keresztény vallásra halált esküdött
s egyuttal a bujdosó Árpád-hercegek behívását elhatározta.¹⁾

A gyűlés után gyorsan fejlődtek az események. Lovas hir-
nökök száguldoztak szerteszt, a lakosságot Isten és a magyar nép
nevében fegyverre szólítva Péter és a németek ellen, a papság és
keresztény hit ellen. Nemsokára megérkezett *Endre* herceg, öcs-
csével, Leventével, Lengyelországból.

Az 1046-iki forradalomban, mint azt a következmények mu-
tatják, *két párt* különböztethető meg. A *mérsékelték* egyedül Péter
megbuktatására és *Endre* trónra emelésére törekedtek. A *túlzók*
ezen kívül a keresztény hit eltörlését s a régi vallás visszaállítását
is követelték. Ez utóbbiaknak *Vata*, Belus vár ura, volt a vezére,
ki a táltosok és papnők intézményét új életre hívta és megkezdte a
fehér lovak áldozását a pogány oltárokon.

A hatalmat, mindjárt a forradalom elején, a *túlzók* ragadták
kezökbe. Itt volt az alsó néposztály, a műveletlen tömeg. A mérsé-
keltek kénytelenek valának velök haladni, mivel céljokat csakis
így érhették el.

Abaujváron nagy sokaság várta a hercegeket. *Vata*, a nép
vezetője, kijelentette *Endre* előtt, hogy csak azon föltétel alatt se-
gítik Péter ellen, ha beleegyezését adja, hogy a püspököket a pap-

¹⁾ Marci Chronica. 46.

sággal együtt öljék le, a templomokat rombolják szét, a dézmaszedőket konczolják föl, az ősi pogány hitet állítsák vissza, az adót végképen törörlék el és Péter emlékezete, németeivel és olaszaival, veszszen el mindörökre.¹⁾

Endrének a történendőket megakadályozni nem állott hatalmában. Levente azonnal a tömeg részére hajlott. Ha Endre ellenkezik, akkor Levente lesz a fejedelem és ő alatta még veszélyesebb dolgok történhetnek. *Endre elfogadta a forradalmat, a mint volt.*

A rombolás művét a Vata-pártiak már előbb is megkezdték, es most Endre nevében, az ő zászlói alatt, folytatták tovább. Az országban mindenfelé visszaállították a pogány hitet és viséletet, Vata és a nép kezdének lóhúst enni, a papokat, szerzeteseket és azon világiakat, kik a keresztény hitben megmaradtak, leöldöstek, sok templomot lerontottak, a németeket és olaszokat, kik különböző hivatalokat viselve Magyarországon, el valának szórva, kegyetlenül kivégezték, az idegen ajkú keresztények közül sokat leölték, vagy mindenökből kifosztva, kiűzték az országból. Gellért, Buld és Besztrid püspököket a Kelenföld aljában megkövezték, legyilkolták, Szónok ispánnal és számos előkelő kereszténnyel együtt; Peter német testőrségét utolsó emberig fölkonczolták, őt pedig elfogván, megvakították és Fehérvárra vitték, hol sebeiben nemsokára meghalt.

Endre, a mennyire lehetett, igyekvék a tömeg szenvedélyét mérsékelni. Beneta püspököt ő szabadította ki a dühöngők kezéből. Azonban a vérengzést teljesen megakadályozni nem volt képes.²⁾

E forradalom ősszel történt. A nép kitombolván magát, téli szállásra vonúlt. Endre Fehérvárra ment, hogy az iszonyú vérontás árán szerzett trónt elfoglalja. Úgy látszott egyideig, hogy a magyar nemzet ismét a pogányság homályába süllyed vissza.

¹⁾ Marci Chronica. 46—47.

²⁾ Marci Chronica. 46—48. Kézai 67—68. Szent Gellért élete 17—20. fejezet. Chronicon Posoniense Endlichehnél I. 55. szerint Modestus püspököt is vértanúnak írja. Herimannus Aug. 1046. Pertz. VII. 125. a forradalmat 1046 őszére teszi. Annales Altahenses 1046. Pertz, XX. 803. a külföldi források közt legbövebben szól a forradalomról, szerinte csak 3 püspök maradt életben.

Válságos időpont állott be hazánk történetében.

Az volt a kérdés: vajjon az ázsiai barbár állapot, melyet Vata és társai fölújítottak, állandó maradjon-e, vagy pedig újra az *európai műveltség* útjára lépjen a nemzet és azon a nyomon haladjon előre, melyet *Szent István* megjelölt; vajjon idegen legyen-e a magyar Európa közepén, vagy pedig ismét belépjen-e a keresztény egyház testvérületébe.

Endre széles látkörű, világlátott férfi volt. A bujdosás, száműzetés, mely mintegy 15 évig tartott, bőséges tapasztalattal gazdagítá őt. Tanúja lehetett ő már egyszer ily forradalomnak Lengyelországban, 12 évvel azelőtt. Itt is földúlták a templomokat, leölték a papokat és keresztényeket. Ámde nemsokára bekövetkeztek a bosszúállás napjai; betört a cseh és német és véres megtorlást szerzett a Krisztus hite ellen elkövetett merényletért. A nemrég oly hatalmas birodalmat a belviszályok és szerencsétlen külháborúk földarabolták, az enyészet szélére juttatták. Végre haza jött Kázmér a száműzetésből és a keresztény vallást visszaállítván, helyrehozta a belső nyugalmat. De Lengyelország nem az volt többé, a mi Boleszláv korában. Kénytelen volt a német császár főnhatóságát elismerni.

Azt is tudta Endre, hogy a pogány hittel föl fognak újulni a régi korszak egyéb intézményei is, a laza törzs-szervezettel együtt, s ezzel vége lesz a *monarchikus egységnek*. Hogyan fog ellenállhatni a meggyöngült magyar állam a nagy német birodalomnak? És hogyan fog ellenállhatni a pogány magyar nemzet nyugat keresztény népeinek? Mert hiszen e korszak a kereszties háborúk előestéje volt. A nyugati népeknél a vallásosság egész a rajongásig emelkedett. A zarándokok seregestől tódultak Palesztinába, az Üdvözítő sírjához. A vezeklés, bűnbánat soha sem volt nagyobb gyakorlatban, mint most. Soha sem történt annyi szentté avatás, mint ekkor, és az ereklyéknek soha sem tulajdonítottak oly csodatevő erőt, mint e korszakban.

Endre jól megfontolta ezen körülményeket és a *pogány konzervatívok* ósdi álláspontját a korszellemmel ellenkezőnek s a nemzetre határozottan veszélyesnek ismervén, elhatározta, hogy a Szent István által megkezdett reformok útjára lép és az erősen megingatott, de még egészen ki nem irtott intéz-

ményt, minden idegen befolyás mellőzésével, *nemzeti alapon*, tovább fejleszti.

Levente, a pogány párt határozott jellemű vezére, 1046 végén, vagy a következő év elején elhalt.¹⁾ A pesti véres jelenetek után Vata is letűnik történetünk színpadáról, ámbar családjában az ősi hit hagyományai még sokáig fönmaradtak.

Leventével a pogányság leghatalmasabb támasza szállt sírba. Most az 1046-iki forradalom *mérsékelt pártja* lépett előtérbe; ehhez azon előkelő urak tartoztak, kik a Vata-féle túlzókkal, politikai szempontból egy időre egyesültek ugyan, de midőn a kitűzött célt elérték, elszakadtak tőlük, mivel, mint fölvilágosult emberek, az ázsiai barbarizmusba való hanyatlást erkölcsi képtelenségnek tartották.

Erre a pártra támaszkodott Endre, midőn elhatározá, hogy a magyar keresztény egyházat újonnan szervezni fogja.

Ez elhatározás a *legnagyobb fejedelmeink közé* emeli Endrét. Ő majdnem tabula rasa-t talált maga előtt. Arra hajlíthatja vala nemzetét, a merre akarja. Azonban a jövőbe vetett mély pillantás a Szent István által megkezdett irányt fogadtatta el vele. Ezért az egykorúak és utódok *«katholikus»* melléknévvel tisztelték meg Endrét.²⁾

Nincs semmi nyoma krónikáinkban, hogy a Vata-féle párt e rendeletre új lázadással felelt volna. Megdőbbenhetett ugyan a dolgok e váratlan fordulata miatt, de némán tűrte azt. Ez arra mutat, hogy Endrének a lefolyt néhány hónap alatt sikerült uralmát eléggé megszilárdítania, részint a várispánság új szervezése, részint pedig az előkelő osztály bizalmának megnyerése által.

Azonban Endre még másképen is igyekezett a királyi hatalom tekintélyét emelni.

Ő Levente halála után egyedül állott az országban az Árpádok közül. Fia nem volt. Előkelő rokonok segélyére nem támaszkodhatott, pedig sok volt a teendő. Egyetlen testvére, *Béla*, Lengyelországban lakott, hol vitézsége s lovagias jelleme által általános tiszteletet szerzett nevének.

¹⁾ Marci Chronica. 49.

²⁾ Marci Chronica. 49.

Endre haza hívta öcscsét, s az ország harmadát *vezéri* címmel és hatalommal reá ruháztán, örökösévé nevezte őt.

Bélában, kinek ekkor két serdülő fia volt, a jövő reményét látta a nemzet. A hősiés, lovagias hercegben a szilaj magyarság ideálját találta föl. Az *Árpád-dinasztia* hatalma, jövője biztosítva lett. Endre, a mély belátású *államférfi* és okos *diplomata*, kezet fogott a *hőssel* s e két kiváló egyéniség szövetkezése mentette meg ez időben az *ország függetlenségét*.

Endre minden áron békében akart élni a német birodalommal. A vallási és politikai intézmények szervezése csakis nyugalmas külpolitikai viszonyok közt történhetett. Azonkívül szigorúan fontolóra vevén a nemzet erejét, a harcz megújulását a nyolcz éves belháború által meggyöngített országra nézve veszélyesnek tekintette.

Hazánk tetemes része a XI. században még teljesen lakatlan volt.

Nyugaton a rengeteg erdőség messzire behatolt a Mura, Dráva, Zala és Rába völgyein; a Fertőtől a Dunáig néptelen mocsáros vidék terült el. Északnyugaton a Vág, Nyitra, Garam és Ipoly felső völgyeit, hol most népes szláv és német községek lelhetők, ekkor még csupa lakatlan erdőség borítá, épúgy a Sajó, Hernád, Bodrog és Tisza felső vidékeit is. Beregmegye még ezután sokáig erdőség volt, Máramarosnak is alig volt ekkor lakója. Erdélyben csak a Szamos és Maros tágasabb lapályain csoportosult a lakosság, a felső völgyeket sűrű erdőség fődte. Az országnak több mint *egy harmada* nem volt ekkor benépesítve; a többi helyeken is ritka volt a lakosság.

Csekély népességű volt tehát Magyarország Endre korában s e csekély nép egy részét is idegen ajkúak képezték.

Melléktartományai nem voltak. Horvátország ekkor még külön állam volt.

Endre nemzete erejét *nem becsülte túl a mértéken*; mint józan belátású politikus belátta, hogy a legnagyobb eszélytelenség lenne kihívólag viselkedni azon uralkodóval szemben, kinek *hatalma* előtt a byzanci császáron kívül Európa összes keresztény uralkodói meghajoltak.

Nem lehet tehát gyáva meghunyászkodásnak nevezni Endre

azon igyekezetét, hogy még *áldozatok* árán is tisztázni óhajtá a viszonyokat a német birodalommal.

Henrik 1047 pünkösöd előtt néhány nappal Rómából visszatérvén, azonnal a Magyarország elleni hadjáratra gondolt. Júniusban Speyerben tanácskozást tartott, melyen a jelenlevők közakarattal elhatározták, hogy bosszút kell állani Péter és a németek legyilkolásaért, mit a birodalom elleni lázadásnak tekintettek, és a keresztény hit ellen elkövetett merényletért, mit égbe kiáltó bűnnek tartottak.

Endre a veszély elhárítása végett sietve követséget küldött Németországba.

Mik voltak ajánlatai, kellő adatok hiánya miatt biztosan nem állapítható meg. Az egykorú Herimannus szerint a magyar követek következőleg terjeszték a császár elé királyuk üzenetét: Endre bocsánatot kér a történelemért, kijelenti, hogy nem áhitozott a trónra, hanem egyedül a magyarok által kényszerítve foglalta el azt, ő a Péter ellen elkövetett merényletben egészen ártatlan, az összeesküvőket részint lefejeztette, részint hajlandó a császár bosszújának kiszolgáltatni, ezen felül hódolást, évi adót, és alázasos szolgálatkésztséget ajánl a császárnak, ha országát megtartani engedti.¹⁾

A dolog természeténél fogva e pontok lényegesebb részét *nem Endre ajánlatának*, hanem *Henrik föltételének* kell tartanunk.

Endre nem kívánta Péter halálát, sőt ellenkezőleg oltalmazni és tisztességes bánásmódban akarta részesíteni a sorsüldözött embert, kivel vérségi rokonságban is állott. Igen valószínű tehát, hogy megvakítót szigorúan büntette. De hogy az úgynevezett «összeesküvőket» a császárnak kiszolgáltatni hajlandó lett volna, képtelenségnek mondható, mert hiszen az 1046-iki forradalomban nem egy néhány ember, hanem úgyszólván az egész magyarság vett részt. Ép oly képtelenségnek tekinthetjük azt is, hogy Endre a császár *fenhatóságát* elismerni kész lett volna. Endrére különben is zúgolódtak a *poánypártiak* a keresztény vallás visszaállítása

¹⁾ Herimannus Aug. 1047. Pertz. VII. 126.

miatt; ha a német fenhatóságot elismeri, a *keresztény magyarok* is elfordultak volna tőle, mint a nemzeti függetlenség árulójától. Hogyan követhette volna Endre Péter politikáját, mikor jól tudta, mily borzasztó következményeket vont az maga után.

Az eltérés tehát a császár és magyar király álláspontja között igen nagy volt. Endre épen arra nem volt hajlandó, a mit Henrik leginkább követelt. Így az alkudozás sikertelen maradt.

Midőn azonban a császár javában készült a hadjáratra és már nemsokára indulni szándékozott Magyarország ellen, mint villámcsapás érkezett táborába a hír, hogy a birodalom nyugati része lángban áll. *Gottfried*, a harcziás lothringeni herceg, *Balduin* flandriai, *Hermann* monsi, és *Dietrich* hollandiai grófok szövetségében, fellázadt a császár ellen.

Henrikben az *imperator*i eszme legfényesebb megvalósulását találjuk föl; Gottfriedban ellenben a régi nyakas, szívós és önállóságra törekvő *hercegségek* hagyományai nyertek megtestesülést. Henrik az egyesítő hatalmat, Gottfried pedig a szethúzó erőket képviselte a római német birodalomban. Alig volt Henriknek veszélyesebb ellensége Gottfriednál, kiben a szilaj vitézség ravasz-sággal és páratlan szívóssággal egyesült. Egész Európában érezhető lett a lázadás hatása. A francia király és a burgundi főurak titkos szövetségesei voltak Gottfriednak. Itáliában a tusciai grófok a példát követve, fegyvert fogtak Henrik ellen. A lengyel herceg Szilézia elfoglalására törekedett.

A lázadás oly veszélyes jelleggel bírt, hogy Henrik kénytelen volt *elhalasztani* a magyarországi hadjáratot és összes seregével nyugat felé indulni.

Harmadfél évig tartott a küzdelem. Ez alatt Henrik mozgásba hozta a birodalom minden erejét, szövetkezett a dán és angol fejedelmekkel, kik a tenger felől is megtámadták Flandriát és Lothringiát; a francia királynak az *ivoisi* békében engedményeket tett, lecsendesítette a burgundi elégületleneket, mi által a lázadók pártját gyöngítette s midőn mindez hasztalan volt, segélyül hívta IX. Leo pápát is, ki a középkor rettenetes fegyverével, egyházi átokkal sújtotta Gottfriedot és szövetségeseit. Ily erőfeszítés után végre elérte célját: Gottfried és Balduin meghódoltak, hogy a puszta életet megtarthassák.

Mi sem mutatja inkább Endre komoly, *békés hajlamát*, mint az, hogy ezen idő alatt egy újjal sem háborgatta Németországot.

Azonban az időt nem töltötte tétlenül. Megszilárdította a *keresztény vallást*. Betöltötte a megürült püspöki székeket. Külföldről papokat fogadott be, hogy a pogány forradalom által okozott nagy veszteséget pótolja. Így például 1047-ben a Balduin által porrá égetett *Verdumból* 24 pap költözött hazánkba, kik nem is mentek többé vissza.¹⁾ Emelte az ország *harczképességét*. A régi alapon tovább fejlesztette a várispáni intézményt. Megerősítette a nyugati határok kapuit. Szóval készült az ellenség fogadására.

KISS LAJOS.

¹⁾ Pertz. Tomus XII. 492. lap. Laurentii. Gesta Episcoporum Verdunensium 1047. évre.